

ПОКАРАННЯ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ

PUNISHMENT FOR LEAVING IN DANGER IN THE LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE

Грищенко О.А., д.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються покарання за залишення в небезпеці у законодавстві деяких зарубіжних країн та України. Аналізуються особливості кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди життю та здоров'ю на прикладі складу ст. 135 КК України та відповідних норм інших зарубіжних країн. Сконцентрована увага на аналізі санкцій статей кримінальних кодексів зарубіжних країн, що визначають відповідальність за залишення в небезпеці у порівнянні із ст. 135 КК України. Визначено, що покарання, які встановлюються за залишення в небезпеці в кримінально-правових нормах зарубіжних країн, подібні тим, які зазначені в системі покарань КК України. Проте, є й ті, що в ст. 135 КК України не передбачені. Досліджено покарання, які визначають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці керуючись системою покарань, яка визначена у ст. 51 КК України. Доведено, що порівняно із ст. 135 КК України у більшості зарубіжних країн більш альтернативний підхід до визначення покарань. Серед покарань, які активно використовує зарубіжний законодавець такі, як штраф, громадські роботи, виправні роботи, позбавлення волі. Тоді як в українському законодавстві серед альтернатив тільки обмеження волі та позбавлення волі. Крім того, є й ті покарання які закріплені тільки в деяких зарубіжних кримінальних кодексах, проте представляють окремого інтересу щодо їх закріплення у ст. 135 КК України, так, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, арешт. Зокрема, у ст. 135 КК України законодавець не передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Однак, наявність відповідного покарання (обмеження подальшої діяльності пов'язаної із керування транспортним засобом), окрім інших каральних заходів, передбачених у статті (обмеження волі та позбавлення волі) посилює попереджувальну функцію щодо відповідного посягання.

Ключові слова: залишення в небезпеці, законодавство, покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, система покарань.

The article examines the penalties for leaving in danger in the legislation of some foreign countries and Ukraine. The peculiarities of criminal responsibility for causing harm to life and health are analyzed on the example of the composition of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine and relevant norms of other foreign countries. Focused attention on the analysis of the sanctions of the articles of the criminal codes of foreign countries, which determine responsibility for leaving in danger in comparison with Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine. It was determined that the punishments established for leaving in danger in the criminal legal norms of foreign countries are similar to those specified in the penal system of the Criminal Code of Ukraine. However, there are also those in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine are not provided for. The punishments that determine criminal responsibility for leaving in danger are studied, guided by the system of punishments, which is defined in Art. 51 of the Criminal Code of Ukraine. It is proved that compared to Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, most foreign countries have a more alternative approach to determining punishments. Among the punishments actively used by foreign legislators are fines, community service, correctional work, and imprisonment. Whereas in Ukrainian legislation, among the alternatives are only restriction of liberty and deprivation of liberty. In addition, there are those punishments that are established only in some foreign criminal codes, but are of particular interest in terms of their enshrining in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, such as a fine, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, community service, arrest. In particular, in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, the legislator does not provide for punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. However, the presence of an appropriate punishment (restriction of further activities related to driving a vehicle), in addition to other punitive measures provided for in the article (restriction of liberty and deprivation of liberty), would strengthen the warning function for the corresponding offense.

Key words: leaving in danger, legislation, punishment, criminal responsibility, criminal offense, punishment system.

Відомо, що особа як об'єкт кримінально-правової охорони посідає перше місце у ієрархії цінностей сучасного демократичного суспільства. Це пояснюється підвищеною увагою держави до благополуччя громадян, і розумінням, що захищеність окремого індивіда є обов'язковою умовою розвитку нашого суспільства та країни. У правовій державі, мають забезпечуватись непорушність прав людини, а також їхня охорона. Найважливішим, невід'ємним правом є право на охорону здоров'я. Тому, Особлива частина Кримінального кодексу України (далі – КК України) починається з норм, що передбачають покарання за кримінальні правопорушення проти особи, тим самим визнаючи здоров'я людини пріоритетним об'єктом кримінально-правової охорони. Незважаючи на те, що кримінальні правопорушення, що ставлять у небезпеку життя і здоров'я включають широке коло складів ми розглянемо особливості кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди життю та здоров'ю на прикладі складу ст. 135 КК України та відповідних норм інших зарубіжних країн, оскільки це досить поширене кримінальне правопорушення і його законодавча регламентація на сьогодні потребує певного вдосконалення [10].

Використання компаративного аналізу при дослідженні особливостей кримінальної відповідальності, а саме визначення покарання, у вітчизняному і зарубіжному праві важливо виходячи з того, що такий аналіз дозволяє виявляти як слабкі, так і сильні боки у вітчизняному законі, а також надає поштовх для застосування деяких позитивних законодавчих положень зарубіжних країн у подальшому його вдосконаленні. Безпосередньо у цій статті увага буде сконцентрована на аналізі санкцій статей кримінальних кодексів зарубіжних країн, що визначають відповідальність за залишення в небезпеці у порівнянні із ст. 135 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці досліджували такі вчені, як В. В. Бабаніна, Ю.А. Кричун, Т. В. Кіріпченко, І. Литвин, В. А. Мисливий, Є.С. Назимко, Є.О. Пилипенко, О. Л. Тимчук, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш та інші. Проте це питання потребує більш детального дослідження та аналізу, особливо кримінальної відповідальності (визначення санкцій, покарань) за залишення в небезпеці у зарубіжних країнах.

Метою запропонованої статті є дослідження покарання за залишення в небезпеці відповідно до законодав-

ства зарубіжних країн, а також вироблення відповідних пропозицій щодо можливих варіантів подальшого вдосконалення санкцій у ст. 135 КК України.

Основний зміст. Оскільки, найбільш небезпечними для суспільства вважаються кримінальні правопорушення, які спрямовані проти життя та здоров'я особи роль держави у здійсненні розроблення та застосування покарання за подібні кримінальні правопорушення є досить важливою. Сучасний стан покарання за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я в різних країнах є досить різним, залежить це від історично сформованих підходів до цінності життя і здоров'я в то му чи іншому соціумі, від політичного устрою країни, а також від найбільш поширеного релігійного віросповідання на території певної держави. Для порівняльно-правового аналізу покарання за залишення в небезпеці варто звернутися до кримінального права низки країн, зокрема відповідних норм, які забезпечують охорону відповідних відносин.

Отже, проаналізуємо норми зарубіжного кримінального законодавства, які визначають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці, а саме кримінальні кодекси (далі – КК) Республіки Казахстан, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова, Литовської Республіки, Французької Республіки, Республіки Польща, Королівства Іспанії, Чеської Республіки, Китайської Народної Республіки, а також порівняємо їх із ст. 135 КК України.

Перш за все слід сказати, про те, що покарання, які встановлюються за залишення в небезпеці в кримінально-правових нормах зарубіжних країн, подібні тим, які зазначені в системі покарань КК України. Однак є й ті, що в ст. 135 КК України не передбачені. Тому, доцільно на наш погляд, дослідити покарання, які визначають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці керуючись системою покарань, яка визначена у ст. 51 КК України [10].

Відповідно до ст. 51 КК України, система покарань є обов'язковим для суду, вичерпним переліком покарань, який розташований у певному порядку з урахуванням їх порівняльної суворості, що утворює у сукупності єдине ціле. В.І. Тютюгін наголошує: «законодавчий перелік видів покарань, що закріплює у ст. 51 КК систему покарань, побудований на основі єдиного критерію (принципу) – за ступенем суворості покарання... така законодавча побудова переліку покарань дозволяє і відповідним чином конструювати санкції статей Особливої частини КК, і вирішувати питання про суворість покарання при його призначенні... За ст. 51 КК України, визначено 12 видів покарань, на верхньому щаблі цих сходів знаходиться найменш суворий (найбільш м'який) вид покарання – штраф, а на нижньому – найбільш суворий – довічне позбавлення волі [13, с. 31–39].

Дотримуючись системи покарань відповідно ст. 51 КК України пропонуємо розглянути більш докладніше, кожен вид покарання, який входить до системи покарань, визначаючи його особливості в тій чи іншій країні, а також порівнюючи із ст. 135 КК України.

Штраф. Штраф, як вид покарання, разом із іншими більш суворими покараннями, передбачений у санкціях таких зарубіжних країнах, як Республіка Таджикистан, Республіка Казахстан, Республіка Молдова, Грузія, Королівство Іспанія, Французька Республіка, Азербайджанська Республіка, Литовська Республіка.

Так, КК Республіки Таджикистан (ст. 127) передбачає за ч. 1 – штраф у розмірі від 200 до 400 показників для розрахунків [8, с. 80-81]; КК Республіки Казахстан (ст. 119) за ч. 1 – штраф у розмірі від 100 місячних розрахункових показників, за ч. 2 – від 2000 місячних розрахункових показників [1, с. 300-301]; КК Азербайджанської Республіки (ст. 143) – штраф у розмірі до 300 манатів [1, с. 117]; КК Республіки Молдова (ст. 163) – ч. 1 – штраф у розмірі до 200 умовних одиниць [6, с. 329]; КК Королівство Іспа-

нія (ст. 195) – ч. 1 – штраф у розмірі від 3 до 12 місячних квот [4, с. 104]; КК Французької Республіки (ст. 223-3) – штраф у розмірі 75000 Є. [11, с. 109]. У ст. 144 КК Литовської Республіки [5, с. 85] та ст. 128 КК Грузії [2, с. 71] – визначений штраф як міра покарання, однак його розмір не визначений.

Отже, у кримінальних кодексах усіх зазначених країн, складно здійснити порівняння розміру штрафу. Це пояснюється тим, що в кожній країні існує свій курс національної валюти та рівень доходів населення, однак певне уявлення про розмір штрафу можна отримати, зіставивши кратність між мінімальним та максимальним розміром штрафу. Зокрема, найсуворішими межами штрафу характеризується КК Французької Республіки (штраф у розмірі 75 000 Є.). Крім того, є приклади санкцій в яких визначено штраф, як вид покарання, однак розмір не встановлений (КК Грузії; КК Литовської Республіки). Щодо ст. 135 КК України, даний вид покарання не передбачений в санкції статті.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Даний вид покарання не закріплений у ст. 135 КК України, однак деякі законодавці зарубіжних країн визначають його у санкціях статей. Так такими країнами є Республіка Таджикистан та Чеська Республіка. За ч. 2 ст. 127 КК Республіки Таджикистан передбачається покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років, за ч. 3 – до 3 років [8, с. 80-81]. Ч. 2 ст. 150 КК Чеської Республіки [12, с. 96] встановлює покарання у виді заборони діяльності, без встановлення меж його призначення. У ст. 135 КК України законодавець не передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Однак, наявність відповідного покарання посилює б попереджувальну функцію щодо відповідного посягання. Так, з огляду на окремі положення ст. 135 КК України, слід зазначити, що окрім інших протиправних діянь, які передбачені у статті, норма містить самостійне діяння – «коли винна особа сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан». Прикладами таких діянь, зокрема можуть бути діяння під час дорожньо-транспортної пригоди (ДТП). Тобто винна особа внаслідок створення ДТП (маючи відповідне посвідчення водія) не здійснює безпосередніх дій (бездіє) щодо збереження життя та здоров'я потерпілої особи (залишає в небезпеці). Отже, за відповідне діяння, правильним буде, на нашу думку, окрім інших каральних заходів, передбачених у статті (обмеження волі та позбавлення волі) передбачити й закріплення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (обмеження подальшої діяльності пов'язаної із керування транспортним засобом).

Громадські роботи. Такий вид покарання, як громадські роботи передбачені у санкціях статей КК Республіки Казахстан, Грузії, Республіки Таджикистан, Республіки Молдова, Республіки Узбекистан. Відповідно даного виду покарання маємо зазначити, що у деяких, із запропонованих до розгляду, кримінальних кодексах, даний вид покарання має схожість тільки за каральними властивостями (визначення каральних властивостей – у годинах), однак назва покарання відрізняється. Так, КК Республіки Узбекистан дане покарання визначає як «обов'язкові громадські роботи», КК Республіки Молдова – «неоплачувана праця на користь суспільства», КК Республіки Таджикистан – «виправні роботи», КК Грузії – «суспільно корисна праця». У КК Республіки Казахстан, як і у КК України – «громадські роботи». Крім того, окреме зацікавлення представляють межі відповідного покарання за залишення в небезпеці. У КК Республіки Казахстан (ст. 119) – до 120 годин [1, с. 300-301]; КК Грузії (ст. 128) – від 120 до 240 годин [2, с. 71]; Республіки Таджикистан (ст. 127) – від 140 до 240 годин [8, с. 80-81]; КК Республіки Молдова (ст. 163) – від 180 до 240 годин [6, с. 329]; КК Республіки Узбекистан

(ст. 117) – до 300 годин [9, с. 69]. Звісно складно надати порівняння із ст. 135 КК України, так як громадські роботи не передбачені відповідною статтею, проте, КК України має загальні положення (ч. 2. ст. 56 КК України), в яких визначається, що «Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день»[10].

Аналізуючи межі призначення громадських робіт у санкціях за залишення в небезпеці зарубіжних країн, слід вказати на те, що найменшу кількість годин – 120 передбачають КК Республіки Казахстан, КК Грузії, найбільшу – 300 годин (КК Республіки Узбекистан). При цьому, максимальна межа, яка встановлена у КК Республіки Узбекистан, перевищує максимальну межу громадських робіт визначену ст. 56 КК України (240 годин).

Виправні роботи. Виправні роботи передбачені у санкціях статей КК Республіки Узбекистан, КК Грузії, КК Республіки Таджикистан, КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Казахстан. Так, у КК Республіки Узбекистан (ст. 117) передбачає виправні роботи до 2 років [9, с. 69]; КК Грузії (ст. 128) – до 1 року [2, с. 71]; КК Республіки Таджикистан (ст. 127) – до 2 років [8, с. 80-81]; КК Азербайджанської Республіки (ст. 143) – до 1 року, КК Республіки Казахстан (ст. 119) [1, с. 117] – у розмірі який зазначений до штрафу (до 100 місячних розрахункових показників).

Отже, виправні роботи практично однакові за розміром в усіх досліджуваних кримінальних кодексах країн (найменший строк – 1 рік, найбільший – 2 роки). Єдиним відмінним прикладом визначення розмірів виправних робіт є запропонований КК Республіки Казахстан (у розмірі до 100 місячних розрахункових показників).

Арешт. Арешт у санкції статті, яка передбачає відповідальність за залишення в небезпеці передбачений у КК Республіки Казахстан (ст. 119) – до 45 діб [1, с. 300-301], КК Литовської Республіки (ст. 144) – до 2 років [5, с. 85], КК Китайської Народної Республіки (ст. 261) – закріпленний, однак строки не визначені [3, с. 115].

Обмеження волі. Щодо цього виду покарання, то слід зазначити, що обмеження волі передбачає окремих інтерес, так як за КК України є одним із тих, що закріплені у санкціях ст. 135 КК України. Однак, відповідно до законодавчого визначення обмеження волі у санкціях статей зарубіжних країн, які передбачають покарання за залишення в небезпеці, то у них не має активного встановлення цього виду покарання. Серед тих кримінальних кодексів, які закріплюють обмеження волі в санкціях статей: КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан, КК Литовської Республіки. У КК Республіки Таджикистан (ст. 127) – обмеження волі передбачено у ч. 2 ст. 127 – до 3 років [8, с. 80-81]; у КК Республіки Узбекистан (ст. 117) – у ч. 2 ст. 117 – від 3 до 5 років [9, с. 69]; у КК Республіки Казахстан (ст. 119) – у ч. 2 ст. 119 – до 2 років [1, с. 300-301]; у КК Литовської Республіки (ст. 144) – до 2 років [5, с. 85]. За КК України (ст. 135) – обмеження волі передбачено у ч. 1 ст. 135 – до 2 років, у ч. 2 ст. 135 – до 3 років. Отже, на відміну від українського законодавця, у зазначених країнах обмеження волі передбачено, у санкції до кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Винятком є КК Литовської Республіки (ст. 144) – до 2 років в основному складі кримінального правопорушення. Щодо меж обмеження волі, то вони схожі подібні із тими, що закріплені в ст. 135 КК України.

Позбавлення волі на певний строк. Аналізуючи закріплення у зарубіжних країнах покарання у виді позбавлення волі на певний строк в санкціях статей, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку із залишення в небезпеці, слід зазначити, що в усіх із досліджуваних країн передбачений даний вид покарання. Однак, можна виокремити, ті країни які передбачають кримінальну від-

повідальність із закріплення покарання у виді позбавлення волі в альтернативній санкції, а також ті, що визначають тільки покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а отже закріплені у відносно-визначеній санкції.

До першої групи країн можемо віднести: КК Литовської Республіки, КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Грузії, КК Республіки Молдова, КК Французької Республіки, КК Королівства Іспанії. При цьому статті, які регулюють залишення в небезпеці, мають за конструкцією як ті, що визначають тільки основний склад із відповідними санкціями, так і ті, що мають кваліфіковані склади із більш суворими санкціями. Так, розглядаючи, ті, що мають тільки основний склад кримінальних правопорушень, що регулюють кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці (КК Литовської Республіки, КК Азербайджанської Республіки, КК Грузії, КК Республіки Польщі) визначають позбавлення волі в таких межах: КК Литовської Республіки (ст. 144) – до 2 років [5, с. 85], КК Азербайджанської Республіки (ст. 143) – до 6 місяців [1, с. 117]; КК Грузії (ст. 128) – до 2 років [2, с. 71]; КК Республіки Польща (ст. 162) – до 3 років [7, с. 66]. Стосовно тих норм, де законодавець передбачає кваліфіковані склади кримінальних правопорушень (КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Молдова, КК Французької Республіки, КК Королівства Іспанії) межі позбавлення волі визначені наступним чином: КК Республіки Казахстан (ст. 119) – ч. 2 – до 2 років, ч. 3 – до 3 років, ч. 4 – до 5 років [1, с. 300-301]; КК Республіки Узбекистан (ст. 117) – ч. 2 – до 3 років, ч. 3 – до 5 років [9, с. 69]; КК Республіки Таджикистан (ст. 127) – ч. 2 – до 2 років, ч. 3 – від 2 до 7 років [8, с. 80-81]; КК Республіки Молдова (ст. 163) – ч. 1 – до 2 років, ч. 2 – до 4 років [6, с. 329]; КК Французької Республіки (ст. 223-3) – до 5 років тюремного ув'язнення [11, с.109]; КК Королівства Іспанії (ст. 195) – ч. 3 – від 6 до 18 місяців, якщо через необережний злочин – від 6 місяців до 4 років [4, с. 104]. КК України також можна віднести до цієї групи (так як має кваліфіковані склади), однак, позбавлення волі на певний строк має закріплення в усіх частинах ст. 135 КК України: ч. 1 – до 2 років; ч. 2 – до 3 років; ч. 3 – від 3 до 8 років [10].

До другої групи країн, в яких зарубіжний законодавець визначає тільки покарання у виді позбавлення волі на певний строк за залишення в небезпеці відносяться: Китайська Народна Республіка, Чеська Республіка. Межами, за якими може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зазначених країнах є такі: КК Китайської Народної Республіки (ст. 261) – до 5 років [3, с. 115]; КК Чеської Республіки (ст. 150) – ч. 1 – до 2 років, ч. 2 – до 3 років [12, с. 96].

Отже, порівняння санкцій зазначених зарубіжних статей кримінального законодавства та ст. 135 КК України щодо закріплення позбавлення волі на певний строк, вказує на те, що український законодавець більш суворо підійшов до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення, по-перше, віднісши його до основного складу, по-друге, передбачивши найвищу межу покарання у виді позбавлення волі – до 8 років.

Висновок. Дослідивши та проаналізувавши кримінальні кодекси вищезгаданих країн, щодо визначення покарання за залишення в небезпеці відзначимо наступне. Порівняно із ст. 135 КК України у більшості зарубіжних країн більш альтернативний підхід до визначення покарань. Серед покарань, які активно використовує зарубіжний законодавець такі, як штраф, громадські роботи, виправні роботи, позбавлення волі. Тоді як в українському законодавстві серед альтернатив тільки обмеження волі та позбавлення волі. Також слід вказати на те, що є й ті покарання які закріплені тільки в деяких зарубіжних кри-

мінальних кодексах, проте представляють окремого інтер- есу щодо їх закріплення у ст. 135 КК України, зокрема штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, арешт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т. В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 490 с.
2. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову. Т. В. Руденко; під заг. ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 254 с.
3. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки/ Переклад на українську мову. А.О. Воїнова, В.С. Станіч / під. ред. Коротюк О.В. К. : ОВК, 2021. 196 с.
4. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О. В. Лішевської. К. : ОВК, 2016. 284 с.
5. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад. К. В. Менченя; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 158 с.
6. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову. Т. В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 462 с.
7. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч. К. : ОВК, 2016. 138 с.
8. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / переклад. Станіч В.С.; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 288 с.
9. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан/ Переклад на українську мову. В. Станіч; під заг. ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 194 с.
10. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 25.11.2022).
11. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під.ред.В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову. К.І. Мазупенко. К. : ОВК, 2017. 348 с.
12. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2020. 264 с.
13. Тютюгин В.И. Вопросы наказания и его назначения в трудах профессора М.И. Бажанова. Ученики о научном наследии профессора М.И. Бажанова (по материалам «круглого стола», посвященного 90-летию со дня рождения М.И. Бажанова). Харьков : Право, 2013. С. 31–39.